

The effectiveness of teaching philosophy for children Program at moral maturation in female first secondary school students

Elaheh Mollaebrahimlou^{*}, Shahram Vahedi^{}**

Ali Imanzadeh^{*}, Rahim Badri^{****}**

Abstract

The study sought to evaluate the influence of the Philosophy for Children (P4C) program on the moral development of students. Employing a quasi-experimental approach with a pre-test and post-test control group design, the research focused on female lower secondary students in Khoy enrolled in the 2022-2023 school year. Through multi-stage cluster sampling, 38 students from five different schools were selected, with 19 students assigned to the experimental group and 19 to the control group. The curriculum included Iranian narratives with philosophical content, such as Masnavi and The Conference of the Birds, which were presented to the experimental group over fifteen 45-minute sessions. The study conceptualized moral maturity as encompassing three dimensions: moral cognition, moral identity, and moral competence. These dimensions were assessed using the Moral Cognition Questionnaire by Swanson and Hill (1993), the Moral Identity Questionnaire by Aquino and Reed (2002), and the Moral Competence Questionnaire by Hannah and

^{*} PhD Candidate of Educational Psychology, Tabriz University, Tabriz, Iran (Corresponding Author),
e.mollaebrahimlou@gmail.com

^{**} Professor of the Department of Psychology and Educational Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran,
Vahedi117@yahoo.com

^{***} Associate Professor of Educational Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran,
a.imanzadeh@malayeru.ac.ir

^{****} Professor of the Department of Psychology and Educational Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran,
badri_rahim@yahoo.com

Date received: 05/12/2023, Date of acceptance: 31/08/2024, Date Printed: 06/08/2026

O'Leary (2010). Data analysis involved single-variable and multi-variable covariance analysis. The findings suggest that the P4C program enhanced moral cognition and its sub-components, moral identity and its sub-components, and moral competence. Consequently, P4C appears to be an effective method for fostering moral maturity in students by creating a space for open philosophical dialogue within a research community context and utilizing narratives rich in philosophical content.

Keywords: philosophy for children (P4C), moral maturity, moral metacognition, moral identity, moral efficacy.

Introduction

Paying attention to the mental, physical, moral and spiritual health of students is of particular importance because the health of society depends on the health of its members. Today, more than ever, children and adolescents need to learn and internalize moral principles and benefit from them in their daily lives; for this reason, bringing students to a level of moral maturity, in addition to formal education in various subjects, can be one of the goals of education and upbringing. Moral maturity is one of the most important capacities that, by covering cognitive and motivational structures, is an important predictor of moral performance (Karataş & Sarıcam, 2016). Achieving moral maturity and its growth and development are very important and necessary, especially for adolescents who are at a critical stage of their lives. The main mission of moral maturity is to help individuals choose and carry out moral behaviors (Hassan-Niya and Sheikh-e-Islami, 2019). The core of Piaget's moral theory is moral reasoning, but the individual's behavior may contradict his moral reasoning, or despite sufficient knowledge about good and bad actions and behaviors, he may still face challenges and difficulties in acting morally; for this reason, we increasingly see people who commit immoral acts such as breaking the rules, cheating on exams, lying, aggression, etc.; therefore, moral reasoning alone cannot be a guarantee for acting morally. It seems that there is another variable between moral cognition and performance that is a bridge between moral judgment and action (Abbasi et al., 2018); Blasi calls this concept moral identity. Moral identity means personal self-concept and adherence to moral values and principles (Hardy, 2010), which is the motivation to act morally in behavior. Ethical behavior is the result of the mutual integration of different ethical components (Hardy & Carlo, 2011) and moral identity only provides the necessary motivation to perform ethical behavior, but it is not a sufficient condition.

Individuals need to monitor the information used in decision-making situations about how to act and recognize the correct behavior (Sadler-Smith, 2012) and assess the accuracy of the information. This capacity that monitors moral cognition is called metacognition and affects individuals' behavior by enriching existential thoughts with better self-knowledge (Parsai et al., 1400). An often overlooked point is that even having a high moral identity and metacognition may not lead to ethical performance simply because the individual does not have enough self-confidence to perform the behavior; Moral efficacy is the third component of moral maturity (Hasan-Nia and Sheikh-Al-Islami, 2010) which enables individuals to provide the necessary measures for moral performance, along with moral metacognition and moral identity, and to be able to have moral behavior. The sum of the components of moral metacognition, moral identity, and moral efficacy is known as moral maturity.

So far, numerous methods have been used to teach morality and its development, and due to the importance of moral education, there is a need to use effective and new methods and tools to promote the moral maturity of students.

Over the past few decades, a new paradigm in teaching thinking has been proposed by Lippmann under the title of "Philosophy Education Program for Children" and is becoming one of the most common methods of cultivating thinking around the world. The goal of this program is not to philosophize, but rather to engage the child's mind in the form of stories and challenge them by visualizing the complexity of moral action in daily life (Sharp, 1995), thereby strengthening their ability in moral issues (Salmi et al., 2018), reasoning skills, intelligence, and most importantly, critical thinking skills so that children and adolescents learn how to adapt appropriately to situations. The Philosophy for Children (PFC) program was designed by Lipman in 1968. His goal in designing this program was to develop children's thinking ability and wanted children to become more thoughtful, logical, flexible, and considerate people (Norouzi et al., 2015).

Materials & Methods

The present research method is quasi-experimental and pre-test and post-test with a control group. The statistical population of the research included all female students of the first year of high school in Khoy city who were studying in the academic year 1401-1402. Using the multi-stage cluster sampling method, 38 students were randomly selected as samples from among the students of five schools; using the Gpower software, the required sample size for each group was calculated as 19

students. Moral maturity consists of moral metacognition, moral identity, and moral efficacy components, which were measured using the moral metacognition questionnaires of Swanson & Hill (1993), moral identity questionnaire of Aquino & Reed (2002), and moral efficacy questionnaire of Hannah & Avolio (2010).

The philosophy education program for children in this study is an educational package consisting of a number of Iranian stories (stories from the fifth book of Rumi's *Masnavi* and *Mantiq al-Tayr* by Attar) with philosophical themes and subtext (appropriate to the dependent variables) that play a significant role in developing the imaginative and thinking dimension. The training package was validated using expert validation (CVR value of 0.99) before implementation and was implemented in fifteen sessions by an experienced educational psychologist who had completed the Philosophy for Children program facilitation courses. The duration of the training sessions was approximately 45 minutes.

Discussion & Result

In order to investigate the effectiveness of the philosophy education program for children on students' moral maturity, multivariate analysis of covariance (MANCOVA) and univariate analysis of covariance (ANCOVA) tests were used.

According to the results of the research, the philosophy education program for children led to a significant difference between the experimental and control groups in the moral metacognition variable ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.88$, $p < 0.001$, $F = 42.570$) and its components including person ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.77$, $p < 0.001$, $F = 56.245$), task ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.31$, $p < 0.001$, $F = 30.33$) and strategy ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.61$, $p < 0.001$, $F = 49.112$), and the moral metacognition of the experimental group increased.

Also, the philosophy education program for children significantly increased moral identity and its components including internalization ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.407$, $p < 0.001$, $F = 511.49$) and symbolization ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.260$, $p < 0.001$, $F = 241.25$) in the experimental group compared to the control group.

Also, the philosophy education program for children resulted in a significant difference between the experimental and control groups in the moral efficacy variable ($[\text{Partial } \eta]^2 = 0.63$, $p < 0.001$, $F = 80.127$).

Conclusion

The philosophy education program for children enables them to learn how to recognize the functions of the mind and brain, methods of developing and

strengthening thinking, and optimal use of intellectual powers in a desirable manner, which leads to the development of cognitive skills, the ability to question, moral development, and self-control in them, as a result, the ability of these people to evaluate arguments, understand cause-and-effect relationships, discover and analyze concepts, and also draw correct conclusions from events is enhanced. By creating an attractive exploration opportunity around topics that engage the child's mind, this program, in addition to developing the power of thinking and pondering on issues, leads to reflective thinking, collaborative thinking, a sense of adequacy in producing and cultivating ideas, and moral responsibility (Asl-Marz et al., 2018). In the present study, adolescents, with the help of stories and discussions, became familiar with the moral values and moral norms of society and interacted with them with respect for the beliefs and rights of their peers. Adolescents who can distinguish between good and evil, recognize social norms, and understand the rights of others are more likely to develop and take steps toward moral maturity in moral skills, that is, understanding the values of others and society and transforming them into a form of social behavior.

Philosophical thinking requires thinking about thinking, and a philosophy education program for children helps students learn to examine their thoughts, test the consistency of their thoughts with evidence and assumptions, and evaluate their relationships with everyday activities.

These children and adolescents are more likely to evaluate their behaviors and, if they recognize them as unhelpful and immoral, to abandon them, and to choose moral activities based on their knowledge and experiences. The more knowledge a child or adolescent has about their moral duties, strategies, and cognitive abilities, the higher their moral metacognition and uses this information in their actions.

An adolescent who has a better understanding of the goals, situations, and factors necessary to perform a moral act is more likely to demonstrate high levels of moral behavior than an adolescent who fails to fully understand the nature of a task (Swanson & Hill, 1993); therefore, in the philosophy education program for children, individuals place themselves in story situations, discuss and reason about the story, evaluate and think deeply about the moral situation, and make decisions about moral actions and behaviors, and ultimately their moral metacognition grows.

Meanwhile, philosophy for children is a type of education that combines philosophical methods and content with pragmatic ideas of the research community in order to acquire thinking skills, moral skills, social skills and perspectives

necessary for a democratic citizen (Benisi and Mirzaei, 2017). In fact, through the philosophy education program, the research community is formed, thoughts are cultivated, creativity grows and moral principles, namely tolerance, tolerance and acceptance of ambiguity, find an objective manifestation. Therefore, in the PHBEC program, children and adolescents learn in practice that they need a criterion of measurement in the capacity of judgment and judgment and that rejecting or proving a theory without reason is not moral and acceptable, which causes the emergence of a kind of moral self in them. With this moral self and the individual's perception of his moral commitments, higher moral behaviors can be expected from him. Therefore, these adolescents have a high moral identity.

The philosophy education program for children makes children and adolescents refuse to accept crude and unquestioning submission to any belief, as a result of which the socio-moral and ideological consequences of these submissions among them are reduced (Delbery et al., 2010). They become less fascinated by the opinions and attitudes of adults and important people in their lives, and the moral opinions of others can no longer be imposed on them. So that their moral behaviors become independent of the opinions of others and they achieve moral efficacy.

Bibliography

- Abbasi-Asal, R., Hashemi, S., Khabazi-Kanari, M., and Baezt, F. (2018). Psychometric characteristics of Persian version of Black and Reynolds moral identity questionnaire. *Applied Psychology Quarterly*. 13(4), 667-651. [in Persian]
- Allen, P., & Bennett, K. (2008). SPSS for the health & behavioral sciences. Thomson.
- Anjam-Shuaa, M., Hossein-Chari, M., Latifian, M., and Khormaei, F. (2016). The relationship between general intelligence and moral reasoning: the mediating role of moral identity dimensions. *Educational psychology studies*. 14(27), 63-86. [in Persian]
- Aquino, K., & Reed, I. I. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of personality and social psychology*, 83(6), 1423.
- Arshaddi Yarahmadi, S., Bakharadi, R., and Habibi, R. (2017). *Analyzing the stories of al-Tayr logic in order to select and rewrite them for the philosophy program for children*. Master's thesis. Kharazmi University. [in Persian]
- Asgari, M., Dinarund, H., and Turkashund, M. (2014). The effect of teaching philosophy for children on the logical thinking of male and female third grade middle school students in Samen region. *Educational Psychology Quarterly*. 11(35), 25-40. [in Persian]
- Ashuri, J. (2014). The relationship between moral reasoning, moral behavior and nurses' health with their moral-metacognition. *Ahlaq Pazheshki Quarterly*. 34(9). 55-76. [in Persian]

301 Abstract

- Azimpour, A., Eskandari, H., and Ebrahimi Qawam, P. (2015). Investigating the effect of teaching philosophy for children on the moral development of fifth grade male students in Tehran in 2017. *Journal of Educational Psychology Studies*. 13(23), 65-82. [in Persian]
- Bani-Si, P., and Mirzaei, M. (2016). The role of teaching philosophy to children in learning. *The second international conference and the fourth national conference on management and humanities researches*. [in Persian]
- Bayan-Far, F., and Bohrat Mohammadabadi, Z. (2021). *The effectiveness of teaching philosophy for children on self-efficacy, self-concept and self-control of female students in the third grade of elementary school*. Master's thesis. Payam Noor University of Semnan province. [in Persian]
- Brahman, M., Mosivand, M. (2021). The relationship between social competence, eschatology and school well-being: mediating role, emotional and moral maturity of adolescents in schools. *Educational Psychology Quarterly*. 17(59), 212-175. [in Persian]
- Cheraghzadeh, M., Kardenoqaei, R., and Sohrabi, Z. (2018). The effectiveness of teaching philosophy to children on students' feelings of loneliness and hopelessness. *Thought and Child Magazine*. 10(1), 1-23. [in Persian]
- Delbari, M., Saadati-Shamir, A., and Imani-Naini, M. (2019). Presenting a philosophy education model for children with an emphasis on solving social problems. *The scientific-research quarterly of the educational research journal*. 15 (64), 86-67. [in Persian]
- Ebrahimi Ghavam S. Metacognition education and moral reasoning: a case report of high school girls in Iran. *Soci Behav Scien*. 2011; 29: 1816-23.
- Fathi, L., Akhr, Q., and Naderi, A. (2018). The effect of teaching philosophy for children (P4C) using the collaborative research method on students' interpersonal relationships. *Education Quarterly*. 35(4), 51-64. [in Persian]
- Habibi-Kleiber, R., Farid, A., and Mohammadzadeh, R. (2018). The effectiveness of the research community method in the program of teaching philosophy to children on the social self-efficacy of students. *New Psychological Research Quarterly*. 4(53), 87-67. [in Persian]
- Hannah ST, Avolio BJ, May DR. (2011). Moral maturation and moral conation: A capacity approach to explaining moral thought and Action. *Academy of Management Review*; 36 (4): 663-685.
- Hardy, S. A., Bhattacharjee, A., Aquino, K. & Reed, A. Jr. (2010). Moral identity and psychological distance: the case of adolescent parental socialization. *Journal of Adolescence*, 33, 111–123.
- Hasan-nia, S., and Sheikh-ul-Islami, R. (2019). The mediating role of moral maturity in the relationship between attachment style and moral behaviors. *New Psychological Research Quarterly*. 15(57), 155-131. [in Persian]
- Huberty, C. J. (2002). A history of effect size indices. *Educational and Psychological measurement*, 62(2), 227-240.
- Jahani, J. (2008). Teaching creative thinking to teenagers: a research-oriented approach. *Scientific-research quarterly of new educational ideas*. 4(3), 29-54. [in Persian]

- Jalilian, S., Azimpour, A., and Jalilian, F. (2015). The effectiveness of the philosophy education program for children on the development of problem solving ability and moral judgment in students. *Journal of Educational Research*, 32, 101-80. [in Persian]
- Karataş Y. & Sarıcam H. (2016). The relationship between two moral maturity and the behavior of responsibility in gifted children. *Global Journal of Psychology Research*, 6(1), 10-19.
- Kline, R. (2016). Data preparation and psychometrics review. *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed., pp. 64-96). New York, NY: Guilford.
- Kristjánsson, K. (2020). Aristotelian Character Friendship as a 'Method' of Moral Education. *Studies in Philosophy and Education* volume 39, 349–364.
- Marashi, S. (2010). *Investigating the research community method in the program of teaching philosophy to children on the development of reasoning skills of male students in the third grade of Ahvaz public model school*. PhD thesis. Shahid Chamran University of Ahvaz. [in Persian]
- Miles, J. & Banyard, P. (2007). *Understanding and Using Statistics in Psychology: A Practical Introduction*. London: SAGE.
- Mirmehdi, S. R., Shafei, H., and Amini, H. R. (2019). *Investigating the effectiveness of implementation of philosophy-for-children program on moral reasoning and social adjustment of students*. Master's thesis. Payam Noor Golpayegan University. [in Persian]
- Moshman, D. (2005). *Adolescent psychological development. Rationality, Morality and Identity*. (Second Edition). Mahwah, New Jersey. London.
- Narvaez, D. (2010). Moral complexity: The fatal attraction of truthiness and the importance of mature moral functioning. *Perspectives on Psychological Science*, 5(2), 163-181.
- Navidian, A., Vahedi, Sh., Fathi-Azer, A., and Badri-Gorgari, R. (2018). The effect of teaching philosophy-for-children using native stories on the moral development of elementary school students. *Teaching-research journal*. 7(3), 69-54. [in Persian]
- Nowrozi, R., Nosrati-Hashi, N., Abbas-pour, N., and Hosni, M. (2014). The effect of the philosophy education program for children on the spiritual growth of female students in Isfahan city. *A biannual scientific-promotion of educational sciences from the perspective of Islam*. 3(5), 55-75. [in Persian]
- Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. Routledge.
- Parsai, S., Taqvai-nia, A., and Noshadi, N. (2021). The role of moral metacognition in predicting prosocial behaviors. *Cultural Strategy Quarterly*. 14(55), 33-53. [in Persian]
- Pourhosseini Ashkazari, A., Amirkhani, M., and Bakhsari, Z. (2017). *The ability to use Masnavi stories (the fifth book) in philosophy for children*. Master's thesis. Al-Zahra University (S). [in Persian]
- Reimer, K. S., DeWitt, G. B. M., & Walker, L. J. (2009). Developing conceptions of moral maturity: traits and identity in adolescent personality. *The Journal of Positive Psychology*, 4(5), 372-388.

303 Abstract

- Roberts, V.L. (2015). Investigating the process of ethical decision-making: how moral agency and moral identity influence moral imagination. Ph. D Thesis, University of Melbourne.
- Rostami, K., Mofidi, F., and Fayaz, A. (2013). Comparison of the effect of the intellectual stories of Philip Kam and Morteza Khosronjad on the development of creativity in children of the preparatory course of Tehran in the academic year of 2009-2010. *Children's Literature Studies, Shiraz University*. 5(1), 49-72. [in Persian]
- Rovai, A. P., Baker, J. D., & Ponton, M. K. (2013). Social science research design and statistics: A practitioner's guide to research methods and IBM SPSS. Watertree Press LLC.
- Sadler-Smith, E. (2012). "Before virtue: Biology, brain, behavior, and the "aerial eases". *Business Ethics Quarterly*, 22,351–376.
- Salemi, Y., Majalel Chobqlou, M., and Hojjati, S. (2017). Identifying the requirements for designing the curriculum of teaching philosophy to children from the point of view of elementary school teachers in Bonab city in the academic year 2015-2016. *Thought and Child Magazine*. 9(2), 74-63. [in Persian]
- Sanjana Mehta & David Whitebread (2005). Philosophy for Children and Moral Development in the Indian Context, University of Cambridge.
- Sharifi, F., Amiri, Sh., and Ghasemi, V. (2018). Investigating the effectiveness of educational interventions on the moral-identity of girls aged 14-18 years: with an emphasis on challenges and limitations. *Islamic Research Journal of Women and Family*. 7(14), 75-57. [in Persian]
- Sharp, A. M. (2009). The Other Side of Reason: The World of the Emotions", in: *Journal of Farhang Quarterly Journal of Humanities & Cultural Studies*, Issue Topic: *Philosophy for Children*, 22(1), 1-13.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (3rd Ed). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Wu, C. (2021). Training teachers in China to use philosophy for children approach and its impact on critical thinking skills: a pilot study, *Education sciences*, 11(5), 206.
- Yari-Qoli, B., and Khani-Khosrowshahi, M. (2018). Investigating the effectiveness of teaching Quranic stories on the moral development of students. *Research on the issues of Islamic education and training*. 28(48), 147-170. [in Persian]
- Zare, R., Teklovi, S., and Ghaffari, A. (1401). The effectiveness of educational-educational theater training on responsibility and moral development in elementary school students. *Quarterly Journal of Counseling and Psychotherapy Culture*. 13(50), 224-201. [in Persian]
- Zulkifli, H., Hashim, R. (2020). Philosophy for children (P4C) in improving critical thinking in a secondary moral education class, *Educational Research*, 19(2), 29-45.

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر بلوغ اخلاقی دانش آموزان دختر متوسطه اول

الهه ملاابراهیم لو*

شهرام واحدی**، علی ایمانزاده***، رحیم بدری گرگری****

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر بلوغ اخلاقی دانش آموزان انجام شد. روش پژوهش نیمه آزمایشی با طرح پیش آزمون-پس آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانش آموزان دختر دوره اول متوسطه شهر خوی که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ مشغول به تحصیل بودند، تشکیل دادند. به عنوان نمونه ۳۸ دانش آموز از پنج مدرسه انتخاب شده و ۱۹ نفر در گروه آزمایش و ۱۹ نفر در گروه کنترل گمارده شدند. روش نمونه گیری خوشه ای چند مرحله ای بود. بسته آموزشی شامل تعدادی داستان ایرانی از کتاب های مثنوی مولانا و منطق الطیر عطار که مضامین فلسفی داشتند، بود که گروه آزمایش در پانزده جلسه ۴۵ دقیقه ای در معرض آن قرار گرفتند. بلوغ اخلاقی در این پژوهش از سه متغیر فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی تشکیل شده است و برای اندازه گیری این متغیرها نیز از پرسشنامه های فراشناخت اخلاقی سوانسون و هیل (۱۹۹۳)، پرسشنامه هویت اخلاقی آکوئینو و رید (۲۰۰۲) و پرسشنامه کارآمدی اخلاقی هانا و اولیو (۲۰۱۰)، استفاده شده است. داده ها با استفاده از تحلیل کوواریانس تک متغیره و چندمتغیره مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

* دانشجوی دکتری روان شناسی تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)،
e.mollaebrahimlou@gmail.com

** استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران،
Vahedi117@yahoo.com

*** دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران،
a.imanzadeh@malayeru.ac.ir

**** استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران،
badri_rahim@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰، تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۵/۱۵

نتایج نشان داد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان موجب افزایش فراشناخت اخلاقی و مولفه‌های آن، هویت اخلاقی و مولفه‌های آن و کارآمدی اخلاقی شده است؛ در نتیجه P4C با فراهم آوردن محیطی برای بحث‌های آزاد فلسفی در قالب اجتماع پژوهشی و با استفاده از داستان‌های دارای مضامین فلسفی، می‌تواند در رشد بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان، موثر باشد.

کلیدواژه‌ها: فلسفه برای کودکان (P4C)، بلوغ اخلاقی، فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی، کارآمدی اخلاقی.

۱. مقدمه

توجه به سلامت روانی، جسمانی، اخلاقی و معنوی دانش‌آموزان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا سلامت جامعه در گرو سلامت اعضای آن است. نظام آموزش و پرورش از مهم‌ترین نظام‌های تربیتی است که بخشی از رشد دانش‌آموزان را بر عهده داشته و اهداف مختلفی در حیطه‌های شناختی، روانی، اجتماعی و معنوی دنبال می‌کند. امروزه بیشتر از هر زمان دیگری کودکان و نوجوانان نیاز دارند تا اصول اخلاقی را فراگرفته و درونی کنند و در زندگی روزمره از آن بهره ببرند؛ به همین سبب رساندن دانش‌آموزان به سطحی از بلوغ اخلاقی (Moral maturation) در کنار آموزش رسمی دروس مختلف، می‌تواند از اهداف آموزش و پرورش باشد که از روش‌های مختلفی هم برای نیل به این اهداف می‌تواند استفاده کند. بلوغ اخلاقی از مهم‌ترین ظرفیت‌هایی است که با پوشش دادن سازه‌های شناختی و انگیزشی، پیش‌بینی‌کننده مهمی برای عملکرد اخلاقی است (Karataş & Sarıcam, 2016). رسیدن به بلوغ اخلاقی و رشد و تحول آن خصوصاً برای نوجوانانی که در مرحله بحرانی از دوران زندگی خود قرار دارند بسیار با اهمیت و ضروری است.

در اکثر نظام‌های آموزشی دنیا، تربیت اخلاقی و دینی از اهمیت بالایی نسبت به یادگیری مدرسه‌ای برخوردار است (Kristjansson, 2020). همه ما هر روز در موقعیت‌های متعددی ناچار به تصمیم‌گیری در مورد نحوه عملکرد صحیح بوده و نیازمند ظرفیتی هستیم که ما را در تصمیم‌گیری صحیح که منجر به رفتار اخلاقی شود، کمک نماید. افرادی که به سطحی از بلوغ اخلاقی (Moral maturation) رسیده‌اند از چنین ظرفیتی برخوردارند. رسالت اصلی بلوغ اخلاقی، کمک به افراد در انتخاب و انجام رفتارهای اخلاقی است (حسن‌نیا و شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۹) و همه صاحب‌نظران در زمینه بلوغ اخلاقی، معتقدند که آن، نقش

اساسی در رفتار اخلاقی دارد (Reimer, 2015; Hannah, 2011; Narvaez, 2010 & Reimer, 2012). پیازه و کلبرگ از پیشگامان حوزه اخلاق هستند و هر کدام مولفه‌ای از اخلاق را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ اما مشکل اساسی در نظریه‌های سنتی رشد اخلاقی، این است که رفتار اخلاقی را فقط به چگونگی تفکر و قضاوت اخلاقی مربوط کرده‌اند و جوانب مهم دیگر را نادیده گرفته‌اند (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۵). محور نظریه اخلاقی پیازه، استدلال اخلاقی است اما ممکن است رفتار فرد مخالف استدلال‌های اخلاقی او باشد و یا اینکه با وجود شناخت کافی در مورد اعمال و رفتارهای خوب و بد، در اخلاقی عمل کردن همچنان دچار چالش و مشکل باشد؛ به همین دلیل ما به طور روزافزون شاهد افرادی هستیم که مرتکب اعمال غیر اخلاقی نظیر زیر پا گذاشتن قوانین، تقلب در امتحان، دروغ‌گویی، پرخاشگری و غیره می‌شوند؛ بنابراین استدلال اخلاقی به تنهایی نمی‌تواند تضمینی برای اخلاقی عمل کردن باشد، به نظر می‌رسد میان شناخت و عملکرد اخلاقی متغیر دیگری وجود داشته باشد که پلی میان قضاوت و عمل اخلاقی است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۷)؛ بلاسی (Blasi) این مفهوم را هویت اخلاقی (Moral identity) می‌نامد. هویت اخلاقی یعنی خودپنداشتی شخصی و پایبندی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی (Hardy, 2010) که انگیزه اخلاقی عمل کردن در رفتار است؛ به عبارتی اندیشیدن در مورد شناخت و ادراک از خود، که تمرکز بر شماری از صفات اخلاقی مانند مهربانی، عدالت، بخشندگی و غیره دارد (Aquino & Reed, 2002) و افراد تمایل دارند همسو با صفات اخلاقی درونی شده در هویت اخلاقی خود، رفتار کنند.

رفتار اخلاقی نتیجه درهم آمیختگی متقابل مولفه‌های مختلف اخلاقی است (Hardy & Carlo, 2011) و هویت اخلاقی تنها انگیزه لازم برای انجام رفتار اخلاقی را فراهم می‌کند اما شرط کافی نیست. افراد نیاز دارند تا در موقعیت تصمیم‌گیری، اطلاعات مورد استفاده در مورد چگونه عمل کردن و تشخیص رفتار صحیح را مورد نظارت قرار دهند (Sadler-smith, 2012) و دقت اطلاعات را بسنجند. این ظرفیت که بر شناخت اخلاقی نظارت دارد، فراشناخت اخلاقی (metacognition) نامیده می‌شود و از طریق غنی‌سازی اندیشه‌های وجودی با شناخت بهتر خویش بر رفتار افراد تاثیر می‌گذارد (پارسایی و همکاران، ۱۴۰۰). فراشناخت اخلاقی یعنی شناخت در مورد اخلاق خویش و فردی که دارای این توانایی است نوعی خودتنظیمی اخلاقی را تجربه می‌کند و بر افکار و اعمال خود در ارتباط با موقعیت‌های اخلاقی نظارت دارد (Moshman, 2005:145). فراشناخت اخلاقی باعث می‌شود

در موقعیت استدلال یا رفتار اخلاقی، تمامی دانش و عقایدی که در مورد اخلاقی بودن در حافظه درازمدت ذخیره شده، بازنمایی شود (Ebrahimi Ghavam, 2011) و شناخت اخلاقی افزایش یابد (ناروائیز، ۲۰۱۰) و بدین ترتیب افراد بتوانند به یک تصمیم‌گیری صحیح برسند.

اما با وجود تمامی موارد ذکر شده، نکته‌ای که اغلب نادیده گرفته شده این است که حتی داشتن هویت اخلاقی و فراشناخت اخلاقی بالا ممکن است منجر به عملکرد اخلاقی نشود فقط به این علت که فرد اعتماد به نفس کافی برای انجام رفتار را ندارد؛ کارآمدی اخلاقی (Moral efficacy) مولفه سوم در بلوغ اخلاقی است (حسن‌نیا و شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۹) که افراد را قادر می‌سازد در کنار فراشناخت اخلاقی و هویت اخلاقی، اقدامات لازم برای عملکرد اخلاقی را فراهم آورند و بتوانند رفتار اخلاقی داشته باشند؛ در نتیجه، بلوغ اخلاقی نشانگر پختگی فرد و نهادینه شدن دانش اخلاقی در فرد بوده (حسن‌نیا و شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۹) و سازوکارهای پرداختن به عمل و رفتار اخلاقی را برای فرد فراهم می‌آورد؛ مجموع مولفه‌های فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی، به عنوان بلوغ اخلاقی شناخته می‌شود.

بر اساس نتایج حاصل از پژوهش‌های متعدد، رشد اخلاقی و مولفه‌های آن با استفاده از آموزش‌های مختلف، امکان‌پذیر است. طباطبایی، امیری و نادری (۱۴۰۰) در پژوهش خود نشان دادند که آموزش معماهای اخلاقی بر هویت اخلاقی موثر است؛ هم‌چنین شریفی، امیری و قاسمی (۱۳۹۸) در پژوهش خود ثابت کردند که مداخلات تربیتی بر هویت اخلاقی دختران موثر می‌باشد و نیز زارع، تکلوی و غفاری (۱۴۰۱) در پژوهش خود اثر تئاتر تعلیمی-تربیتی بر رشد اخلاقی را مشخص ساختند. یاری‌قلی و خانی (۱۳۹۸) هم در پژوهش خود تاثیر آموزش قصه‌های قرآنی را بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ثابت کردند. هم‌چنین ورلی (Worley) (۲۰۱۶) و کم (Cam) (۲۰۱۴) نشان دادند که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر توانایی استدلال، درک اخلاقی و ارزش‌های اخلاقی موثر است.

بنابراین تاکنون روش‌های متعددی برای آموزش اخلاق و رشد آن مورد استفاده قرار گرفته است و به دلیل اهمیت تربیت اخلاقی، نیاز است تا با استفاده از روش‌ها و ابزارهایی موثر و جدید، برای ارتقای بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان تلاش کنیم؛ آنچه که در تصمیم‌گیری صحیح به دانش‌آموزان کمک می‌کند، توانایی تفکر انتقادی، خلاق، مهارت استدلال کردن و قضاوت، مهارت حل مساله و اندیشه‌ورزی است. طی چند دهه اخیر، پارادایمی جدید در

امر آموزش تفکر توسط لیپمن تحت عنوان «برنامه آموزش فلسفه برای کودکان» مطرح شده و در حال تبدیل شدن به یکی از مرسوم‌ترین روش‌های پرورش تفکر در سراسر جهان می‌باشد. هدف این برنامه فلسفه‌ورزی نیست بلکه می‌خواهد در قالب داستان‌هایی ذهن کودک را درگیر چالش کرده و با مجسم کردن پیچیدگی عمل اخلاقی در زندگی روزانه (Sharp, 1995)، توانایی آن‌ها را در مسائل اخلاقی (سالمی و همکاران، ۱۳۹۷)، مهارت استدلال کردن، هوش و مهم‌تر از همه مهارت تفکر انتقادی تقویت کند تا کودکان و نوجوانان چگونگی سازگاری مناسب با موقعیت‌ها را فراگیرند. بنابراین کمک به رشد تفکر و اندیشه افراد و ارزش‌های اخلاقی که درونی کرده‌اند می‌تواند سلامت روانی افراد را ارتقا بخشد.

برنامه آموزش فلسفه برای کودکان (فبک) توسط لیپمن (Lipman) در سال ۱۹۶۸ طراحی شد. هدف او از طراحی این برنامه، رشد توانایی تفکر کودکان بود و می‌خواست کودکان تبدیل به انسان‌هایی متفکتر، منطقی‌تر، انعطاف‌پذیرتر و با ملاحظه‌تر (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۴) شوند. این برنامه کودکان را با روش‌های صحیح فکرکردن، پرسش و پاسخ، کندوکاو و انتقاد آشنا می‌سازد و با ایجاد فرصت‌هایی، به دانش‌آموزان برای حل مسائل خود به وسیله فعالیت‌های فکری، کمک می‌کند؛ این فرایند در اجتماع پژوهشی انجام می‌گیرد که محیطی برای کودکان فراهم می‌کند تا در کنار رشد شناختی به رشد هیجانی و اجتماعی (چراغ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸) نیز برسند و در آن بیاموزند که چگونه نظرات خود را بیان کرده، دیدگاه دیگران را بپذیرند و جنبه‌های مختلف مساله را در نظر بگیرند. استفاده از داستان‌های فکری، اساس کندوکاو فلسفی در این روش می‌باشد؛ داستان‌هایی که ماهیت فلسفی داشته، به پرسشگری تشویق کرده و افراد را وادار به تفکر و قضاوت اخلاقی می‌کند (Sharp, 1995). لیپمن اهداف این برنامه را پرورش تفکر خلاق، آموزش ارزش‌های اخلاقی و هنری، پرورش درک اخلاقی (کلیبر و همکاران، ۱۳۹۸) و رشد روابط فردی و میان‌فردی، معرفی می‌کند (فتحی و احقر، ۱۳۹۷).

در پژوهش نویدیان، واحدی، بدری‌گرگری و فتحی‌آذر (۱۴۰۰) مشخص شد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر انعطاف‌پذیری روان‌شناختی و رشد اخلاقی دانش‌آموزان پسر دوره ابتدایی موثر بوده؛ و نیز پژوهش انجام شده بوسیله مرعشی، صفایی و خزامی (۱۳۸۹) نشان داد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر قضاوت اخلاقی دانش‌آموزان پایه پنجم، تاثیر مثبتی داشته است؛ پورعمران و یساولی (۱۴۰۰) نشان دادند که برنامه آموزش

فلسفه برای کودکان بر عشق به یادگیری و قضاوت اخلاقی موثر است؛ هم چنین در پژوهشی که توسط عظیم پور، اسکندری و ابراهیمی قوام (۱۳۹۵) انجام شد، مشخص شد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) بر تحول اخلاقی دانش آموزان پسر موثر بوده است و نیز جهانی (۱۳۸۷) در پژوهش خود نشان داد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر رشد منش های اخلاقی دانش آموزان تاثیر دارد. در پژوهشی دیگر جلیلیان، عظیم پور و جلیلیان (۱۳۹۶) تاثیر مثبت P4C را بر پرورش توانایی حل مساله و قضاوت اخلاقی دانش آموزان را گزارش کردند؛ هم چنین بیان فر و برخوردار محمدآبادی (۱۴۰۰) نشان دادند که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر خودکارآمدی و خودمهارگری دانش آموزان پایه سوم موثر می باشد. میرمهدی، شفیعی و امینی (۱۳۹۹) و رستمی، مفیدی و فیاض (۱۳۹۳) نیز در پژوهش های خود مشخص ساختند که برنامه آموزش P4C بر استدلال اخلاقی و سازگاری و رشد خلاقیت تاثیر دارد. در پژوهشی دیگر عسگری، دیناروند و ترکاشوند (۱۳۹۴) بیان داشتند که برنامه آموزش فبک بر تفکر منطقی دانش آموزان مقطع سوم راهنمایی موثر است. در پژوهش انجام شده بوسیله وو (Wu) (۲۰۲۱) و زول کفلی و هاشیم (Zulkifli & Hashim) (۲۰۲۰) مشخص شد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر بهبود و تقویت تفکر انتقادی تاثیر مثبت دارد. سانجانا و ویتبرید (Sanjana & Whitebread) (۲۰۰۵) نیز مشخص ساختند که P4C بر رشد اخلاقی موثر است.

پرورش ارزش های اخلاقی به عنوان یک نیاز ضروری، باید سرلوحه امور آموزشی قرار گیرد و مدارس باید در این عرصه پیشگام باشند. بلوغ اخلاقی مانند سایر ابعاد عقلانی، اجتماعی و عاطفی، موضوعی تربیتی است و می توان فرصت های مناسب محتوا و روش های مفیدی برای پرورش و اعتلای وجود همه جانبه بلوغ اخلاقی افراد، تدارک دید (برهمن و موسیوند، ۱۴۰۰)؛ زیرا بلوغ اخلاقی، در موقعیت اخلاقی بوسیله فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی، فرد را در تشخیص و عملکرد درست یاری می رساند، در نتیجه ضروری است به دنبال روش های موثر و کارآمد برای پرورش بلوغ اخلاقی در افراد باشیم تا از بروز معضلات و چالش های اخلاقی و انجام اعمال غیر اخلاقی خصوصاً در نوجوانان، جلوگیری نماییم. اغلب پژوهش های انجام شده در حیطه برنامه آموزش فلسفه برای کودکان، برای تعیین اثربخشی آن بر تفکر انتقادی و تفکر خلاق و استدلال، صورت گرفته است و در زمینه تاثیر P4C بر بلوغ اخلاقی که مولفه های فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی را به طور هم زمان مورد مطالعه قرار

دهد، پژوهشی انجام نگرفته است؛ بنابراین به نظر می‌رسد نیاز هست که تاثیر این برنامه را بر بلوغ اخلاقی نیز مورد بررسی قرار دهیم. هم‌چنین به عقیده لیپمن (Lipman) (۱۹۹۷) این برنامه را می‌توان با افراد ۴ تا ۱۸ سال اجرا کرد اما تعداد پژوهش‌های انجام یافته با نوجوانان در ایران با خلاء روبه‌روست؛ اهمیت دوره نوجوانی به دلیل رشد سریع شناختی و تحولات عاطفی-اجتماعی نوجوان، خصوصاً دختران، که تغییرات زیادی را در دوره نوجوانی و بلوغ تجربه می‌کنند، باعث شد تا این پژوهش با دختران نوجوان انجام شود؛ در نتیجه پژوهش حاضر در صدد بررسی این موضوع هست که آیا برنامه آموزش فلسفه برای کودکان می‌تواند به عنوان روشی موثر برای پرورش بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان دختر متوسطه اول مورد استفاده قرار گیرد؟

۲. روش‌شناسی پژوهش

۱.۲ روش پژوهش، جامعه آماری و نمونه

روش پژوهش حاضر، نیمه‌آزمایشی و از نوع پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه شهر خوی بود که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ مشغول به تحصیل بودند. با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای از میان دانش‌آموزان پنج مدرسه، تعداد ۳۸ نفر به صورت تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شدند؛ با استفاده از نرم‌افزار جی‌پاور (Gpower)، تعداد نمونه لازم برای هر گروه، ۱۹ نفر محاسبه شد؛ در این راستا تعداد ۱۹ نفر در گروه آزمایش و تعداد ۱۹ نفر در گروه کنترل جای گرفتند. ملاک‌های ورود به پژوهش، داشتن سلامت جسمانی و نداشتن هیچ‌گونه اختلال روان‌شناختی و یا عصب-تحوالی، مشارکت فعال در کلاس، رعایت قوانین برنامه آموزش فلسفه برای کودکان و تکمیل پرسشنامه‌ها بود. ملاک‌های خروج نیز داشتن بیش از دو جلسه غیبت حین اجرای برنامه آموزشی، دارا بودن اختلالات روان‌شناختی و بیماری‌های جسمانی مزمن، عدم رعایت قوانین و نظم کلاس آموزشی و عدم تکمیل پرسشنامه‌ها بود.

قبل از اجرای برنامه آموزش فلسفه برای کودکان، رضایت اولیا و دانش‌آموزان شرکت‌کننده در پژوهش اخذ شده و توضیحاتی در مورد نحوه اجرای برنامه و قوانینی که باید رعایت کنند، داده شد.

۲.۲ ابزار پژوهش

بلوغ اخلاقی متشکل از اجزای فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی است که به ترتیب ابزار سنجش آن‌ها ذکر می‌شود.

الف- پرسشنامه فراشناخت اخلاقی (moral metacognition): این پرسشنامه توسط سوانسون و هیل (Swanson & Hill) (۱۹۹۳) طراحی شده و شامل خرده مقیاس‌های شخص، تکلیف و راهبرد است. این ابزار دارای ۱۵ گویه بوده که با استفاده از مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت نمره‌گذاری می‌شود. سوالات ۱، ۳، ۷، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ مربوط به مولفه شخص، سوالات ۵ و ۱۱ مربوط به مولفه تکلیف و سوالات ۲، ۴، ۶ و ۹ مربوط به مولفه راهبرد می‌باشند. حداکثر نمره‌ای که هر آزمودنی در این پرسشنامه می‌تواند کسب کند ۸۰ و پایین‌ترین نمره ۱۶ است. روش نمره‌گذاری پرسشنامه به صورت زیر است:

نمره یک: یک پاسخ بی‌ربط و بی‌معنی؛ **نمره دو:** فقط اشاره به تفاوت‌های فردی، تصمیم‌گیری بدون دلیل، فقط یک مبادله دو طرفه، مباحث اخلاقی فاقد اهمیت، توضیحات سطحی؛ **نمره سه:** توصیف یا راه‌حل ساده، نشان‌دادن فهم موضوع با توجه به وظیفه‌ای که فرد نسبت به خود یا دیگران دارد؛ **نمره چهار:** اشاره به درست و غلط، توجه به دیگران، شناخت و اهمیت مساله یا موقعیت؛ **نمره پنج:** اشاره کردن به آگاهی درباره موضوعات اخلاقی، اصول و قوانین اخلاقی و اشاره به اینکه هر فرد مسئول اعمال خود است.

سوانسون و هیل (۱۹۹۳) اعتبار کل پرسشنامه را با روش آلفای کرونباخ ۰/۸۱ گزارش کرده‌اند، هم‌چنین در ایران طالب‌زاده‌ثانی و کدیور در سال ۱۳۸۸، پرسشنامه را ترجمه و هنجاریابی کرده و اعتبار آن را با روش آلفای کرونباخ ۰/۸۰ گزارش کرده‌اند (عاشوری، ۱۳۹۴). اعتبار پرسشنامه در این پژوهش نیز ۰/۷۵ به دست آمد.

ب- پرسشنامه هویت اخلاقی (Moral identity): این مقیاس خودگزارش‌دهی توسط آکوئینو و رید (Aquino & Reed) (۲۰۰۲) ساخته شده است و شامل دو بعد درونی‌سازی و نمادسازی می‌باشد. آزمودنی باید با توجه به صفات اخلاقی (مثل دلسوز، مهربان، عادل و غیره) نوشته شده در بالای پرسشنامه، به ۱۰ سوال که مبتنی بر صفات مذکور است، پاسخ دهد. این مقیاس به صورت طیف لیکرت هفت

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (الله ملا ابراهیم لو و دیگران) ۳۱۳

درجه‌ای (از کاملاً مخالفم: ۱ تا کاملاً موافقم: ۷) تنظیم شده است. سوالات ۱، ۲، ۴، ۷ و ۱۰ مربوط به مولفه درونی‌سازی و سوالات ۳، ۵، ۶، ۸ و ۹ مربوط به مولفه نمادسازی می‌باشد. دو ماده ۴ و ۷ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. آکوتینو و رید (۲۰۰۲) اعتبار بعد درونی‌سازی و نمادسازی را به ترتیب ۰/۸۵ و ۰/۷۱ و روایی سازه مقیاس را با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی، مطلوب گزارش کرده‌اند. انجم‌شعاع، حسین‌چاری، لطیفیان و خرمایی (۱۳۹۶) با روش آلفای کرونباخ، اعتبار هر دو بعد درونی‌سازی و نمادسازی را به ترتیب ۰/۷۰ و ۰/۷۵ گزارش کرده‌اند. در این پژوهش اعتبار پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ برای دو بعد درونی‌سازی و نمادسازی به ترتیب ۰/۸۰ و ۰/۷۰ به دست آمد.

ج- پرسشنامه کارآمدی اخلاقی (Moral efficacy): این پرسشنامه توسط هانا و اولیو (Hannah & Avolio) (۲۰۱۰) ساخته شده است و دارای ۵ گویه می‌باشد. نمره‌گذاری گویه‌ها در مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (کاملاً نادرست: ۱ تا کاملاً درست: ۵) است. هانا و اولیو (۲۰۱۰) ضریب آلفای کرونباخ این پرسشنامه را ۰/۹۵ گزارش کرده‌اند و رابرتز (Roberts) (۲۰۱۵) ضریب پایایی این ابزار را بر اساس آلفای کرونباخ ۰/۷۹ گزارش کرده است. هانا و اولیو (۲۰۱۰) برای سنجش روایی از روایی محتوایی استفاده نمودند؛ بدین ترتیب محتوای پرسشنامه را به دو تن از اعضای هیات علمی که یکی در رشته روان‌شناسی و دیگری در رشته رفتار سازمانی بود، ارائه دادند. پایایی کل این پرسشنامه در ایران با روش آلفای کرونباخ توسط حسن‌نیا و شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۹)، ۰/۷۱ به دست آمده است و توسط آن‌ها نیز به زبان فارسی ترجمه شده است. اعتبار این پرسشنامه در این پژوهش، ۰/۸۵ به دست آمد.

۳.۲ مواد آموزشی

برنامه آموزش فلسفه برای کودکان در این پژوهش، یک بسته آموزشی متشکل از تعدادی داستان ایرانی (داستان‌های دفتر پنجم مثنوی مولانا و منطق‌الطیر عطار) دارای مضامین و درونمایه فلسفی (متناسب با متغیرهای وابسته) است که در پرورش بعد تخیلی و تفکری نقش بسزایی ایفا می‌کنند. داستان‌های مورد استفاده در این پژوهش توسط ارشدی یاراحمدی، برخوردار و حبیبی (۱۳۹۷) و پورحسینی‌اشکذری، امیرخانی و برخوردار (۱۳۹۷) طی پژوهش‌های جداگانه طوری بازنویسی شده که داستان‌ها از سه دسته

شاخص‌های فلسفی، ادبی و تربیتی برخوردار بوده و قابلیت طرح در برنامه فلسفه‌برای‌کودکان و اجتماع پژوهشی را داشته باشند؛ نثر روان، جذابیت، سوال‌برانگیز بودن، تقویت قدرت تخیل و تکلم و سازگار بودن با مسائل تربیتی در بازنویسی داستان‌ها در نظر گرفته شده است. بسته آموزشی، قبل از اجرا، با استفاده از تایید صاحب‌نظران اعتباریابی شده (مقدار CVR برابر با ۰/۹۹) و در پانزده جلسه، توسط یک روان‌شناس تربیتی باتجربه که دوره‌های تسهیل‌گری برنامه فلسفه‌برای‌کودکان را گذرانده، اجرا شده است. مدت‌زمان جلسات آموزشی نیز حدود ۴۵ دقیقه بود. به این ترتیب در ابتدای پژوهش و قبل از اجرای برنامه، هر دو گروه آزمایش و کنترل، پرسشنامه‌های فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی به عنوان پیش‌آزمون تکمیل کردند. سپس برنامه مداخله بر روی گروه آزمایش اجرا شده و پس از اتمام برنامه، هر دو گروه آزمایش و کنترل، پرسشنامه‌های ذکر شده را به عنوان پس‌آزمون تکمیل کردند.

جلسات برنامه آموزش فلسفه‌برای‌کودکان

داستان	برنامه مداخله
دختر پادشاه و گدا (منطق الطیر)	جلسه اول
دیوانه و خضر (منطق الطیر)	جلسه دوم
مرغ هزار ساله (منطق الطیر)	جلسه سوم
انصاف احمد حنبل (منطق الطیر)	جلسه چهارم
کافر و مسلمان (منطق الطیر)	جلسه پنجم
غلام و خواجه (منطق الطیر)	جلسه ششم
پیامبر (ص) و مهمان کافر (مثنوی)	جلسه هفتم
اعرابی و جان‌کننده سگ (مثنوی)	جلسه هشتم
پر طاووس عدوی جان (مثنوی)	جلسه نهم
آهو در طویله خران (مثنوی)	جلسه دهم
چارق و پوستین‌ایاز (مثنوی)	جلسه یازدهم
قوم یونس (ع) و معجزه دعا (مثنوی)	جلسه دوازدهم
شطرنج باختن دل‌ک با شاه (مثنوی)	جلسه سیزدهم
گاو و ترس از فقر (مثنوی)	جلسه چهاردهم
خر گیری عوانان سلطان (مثنوی)	جلسه پانزدهم

۳. یافته‌ها

به منظور بررسی اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان، از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره (MANCOVA) و تحلیل کوواریانس تک‌متغیره (ANCOVA) استفاده شد. قبل از استفاده از آزمون پارامتریک تحلیل کوواریانس، پیش‌فرض نرمال بودن توزیع داده‌ها در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون برای فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی در دو گروه آزمایش و کنترل بررسی و از نرمال بودن توزیع داده‌ها اطمینان حاصل شد.

هم‌چنین پیش‌فرض همگنی ماتریس‌های واریانس-کوواریانس با استفاده از آزمون M باکس مورد بررسی قرار گرفت؛ بر اساس نتایج حاصل، با توجه به وجود هم‌خطی چندگانه در متغیرهای وابسته، تحلیل نمره کل فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی و مؤلفه‌های آن‌ها در قالب تحلیل کوواریانس چندمتغیره محاسبه نشد، لذا از آزمون تحلیل کوواریانس تک‌متغیره برای بررسی تفاوت نمره‌های کل فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی در دو گروه و از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره برای بررسی تفاوت مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی در دو گروه استفاده شده است.

با توجه به اینکه بلوغ اخلاقی از سه پرسشنامه فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی تشکیل شده است. نتایج هر کدام به تفکیک گزارش شده است.

قبل از انجام تحلیل، پیش‌فرض‌های همگنی ماتریس‌های واریانس-کوواریانس، همگنی واریانس‌ها و همگنی شیب خط رگرسیونی و وجود رابطه‌ی خطی بین متغیر همپراش و متغیر وابسته برای هر سه متغیر فراشناخت اخلاقی، هویت اخلاقی و کارآمدی اخلاقی و مؤلفه‌های آن‌ها، مورد بررسی و تایید قرار گرفتند.

۱.۳ فراشناخت اخلاقی

جدول ۱. نتایج تحلیل کوواریانس اثرات بین گروهی
برای گروه‌های آزمایش و کنترل در فراشناخت اخلاقی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی داری	مجذورات سهمی	توان آزمون
اصلاح شده	۲۶۴۹/۶۵	۲	۱۳۲۴/۸۲	۳۶۳/۰۶	۰/۰۰۱	۰/۹۰	
پیش‌آزمون	۲۰۵/۴۳	۱	۲۰۵/۴۳	۵۶/۲۹	۰/۰۰۱	۰/۴۳	
گروه	۲۰۸۱/۵۰	۱	۲۰۸۱/۵۸	۵۷۰/۴۲	۰/۰۰۱	۰/۸۸	۱
خطا	۲۶۶/۳۸	۳۵	۳/۶۴				

بر اساس نتایج جدول ۱، برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به تفاوت معنی دار بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیر فراشناخت اخلاقی ($\eta^2 = 0/88$, $Partial$ ، $p < 0/001$)، $F = 570/42$ شده و فراشناخت اخلاقی گروه آزمایش، افزایش یافته است.

در ادامه، نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری با رعایت پیش‌فرض‌های لازم به منظور بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی در دو گروه ارائه شده است.

جدول ۲. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیری
برای دو گروه در مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی

نام آزمون	ارزش	F	معنی داری	اندازه اثر	توان آزمون
اثر پیلایی	۰/۸۹	۱۹۳/۶۸	۰/۰۰۱	۰/۸۹	۱
لامبدای ویلکز	۰/۱۰	۱۹۳/۶۸	۰/۰۰۱	۰/۸۹	۱
اثر هتلینگ	۸/۴۲	۱۹۳/۶۸	۰/۰۰۱	۰/۸۹	۱
بزرگترین ریشه روی	۸/۴۲	۱۹۳/۶۸	۰/۰۰۱	۰/۸۹	۱

با کنترل اثر پیش‌آزمون، سطح معنی داری آزمون اثر لامبدای ویلکز نشان می‌دهد که بین دو گروه آزمایش و کنترل حداقل از نظر یکی از مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی تفاوت معنی داری از نظر آماری وجود داشته و نشانگر آن است که ۸۹ درصد از تفاوت مشاهده شده در میانگین مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی مربوط به تأثیر برنامه آموزش فیک می‌باشد.

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (اللهه ملاابراهیم لو و دیگران) ۳۱۷

جدول ۳. نتایج تحلیل کوواریانس اثرات بین گروهی
برای میانگین مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی در دو گروه

مؤلفه	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری	مجذور اتا	توان آزمون
شخص	بین گروهی	۷۷۱/۰۱	۷۷۱/۰۱	۲۴۵/۶۵	۰/۰۰۱	۰/۷۷	۱
	خطا	۲۲۲/۸۴	۳/۱۳				
تکلیف	بین گروهی	۱۹/۰۲	۱۹/۰۲	۳۳/۳۰	۰/۰۰۱	۰/۳۱	۱
	خطا	۴۰/۵۴	۰/۵۷				
راهبرد	بین گروهی	۱۳۸/۸۶	۱۳۸/۸۶	۱۱۲/۴۹	۰/۰۰۱	۰/۶۱	۱
	خطا	۸۷/۶۴	۱/۲۳				

بر اساس جدول ۳، با در نظر گرفتن نمرات پیش‌آزمون به عنوان متغیر همپراش (کمکی)، به‌کارگیری برنامه آموزش P4C، منجر به تفاوت معنی‌دار بین گروه‌های آزمایش و کنترل در مؤلفه‌های شخص ($\eta^2 = 0.77$, $Partial \eta^2 = 0.77$, $p < 0.001$, $F = 245/65$)، تکلیف ($\eta^2 = 0.31$, $Partial \eta^2 = 0.31$, $p < 0.001$, $F = 33/30$) و راهبرد ($\eta^2 = 0.61$, $Partial \eta^2 = 0.61$, $p < 0.001$, $F = 112/49$) شده است. میزان تأثیر برای مؤلفه‌های شخص ۷۷ درصد، تکلیف ۳۱ درصد و راهبرد ۶۱ درصد بوده است؛ بنابراین می‌توان مطرح کرد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به افزایش میانگین نمرات دانش‌آموزان گروه آزمایش در مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی نسبت به گروه کنترل شده است. بنابراین برنامه آموزش فبک بر مؤلفه‌های فراشناخت اخلاقی دانش‌آموزان مؤثر بوده است.

۲.۳ هویت اخلاقی

جدول ۴. نتایج تحلیل کوواریانس اثرات بین گروهی
برای گروه‌های آزمایش و کنترل در هویت اخلاقی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی‌داری	مجذور اتا سهمی	توان آزمون
اصلاح شده	۲۴۳۹/۳۷	۲	۱۲۱۹/۶۸	۶۵/۰۱	۰/۰۰۱	۰/۶۴	
پیش‌آزمون	۱۲۱۵/۳۶	۱	۱۲۱۵/۳۶	۶۴/۷۸	۰/۰۰۱	۰/۴۷	
گروه	۱۰۳۸/۷۲	۱	۱۰۳۸/۷۲	۵۵/۳۶	۰/۰۰۱	۰/۴۳	۱
خطا	۱۳۶۹/۵۰	۳۵	۱۸/۷۶				

می‌توان مطرح کرد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان به طور معنی‌دار منجر به افزایش هویت اخلاقی در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل شده است. توان آماری یک نیز بیانگر کفایت حجم نمونه و دقت آماری قابل قبول برای این نتیجه‌گیری است (جدول ۴).

در ادامه، نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری با رعایت پیش‌فرض‌های لازم به‌منظور بررسی تأثیر برنامه آموزش فبک بر مؤلفه‌های هویت اخلاقی در دو گروه ارائه شده است.

جدول ۵. نتایج همگنی واریانس‌ها برای مؤلفه‌های هویت اخلاقی

متغیر	F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	معنی‌داری
درونی‌سازی	۷/۸۱	۱	۷۴	۰/۰۰۷
نمادسازی	۲۴/۸۷	۱	۷۴	۰/۰۰۱

مایلز و بانیارد (۲۰۰۷)، پیشنهاد می‌کنند در صورتی که تعداد نمونه‌ها در گروه‌ها برابر باشند، واریانس متغیر وابسته در این گروه‌ها برابر در نظر گرفته می‌شود؛ با توجه به اینکه در پژوهش حاضر تعداد افراد گروه‌ها برابر می‌باشد، بنابراین با توجه به نظر مایلز و بانیارد (۲۰۰۷)، واریانس متغیرها در گروه‌ها همگن می‌باشد.

جدول ۶. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیری برای دو گروه در مؤلفه‌های هویت اخلاقی

نام آزمون	ارزش	F	معنی‌داری	اندازه اثر	توان آزمون
اثر پیلای	۰/۴۸	۳۳/۸۳	۰/۰۰۱	۰/۴۸	۱
لامبدای ویلکز	۰/۵۱	۳۳/۸۳	۰/۰۰۱	۰/۴۸	۱
اثر هتلینگ	۰/۹۵	۳۳/۸۳	۰/۰۰۱	۰/۴۸	۱
بزرگترین ریشه روی	۰/۹۵	۳۳/۸۳	۰/۰۰۱	۰/۴۸	۱

با کنترل اثر پیش‌آزمون، سطح معنی‌داری آزمون اثر لامبدای ویلکز نشان می‌دهد که بین دو گروه آزمایش و کنترل حداقل از نظر یکی از مؤلفه‌های هویت اخلاقی تفاوت

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (اللهه ملاابراهیم لو و دیگران) ۳۱۹

معنی داری از نظر آماری وجود دارد و نشانگر آن است که ۴۸ درصد از تفاوت مشاهده شده در میانگین مؤلفه‌های هویت اخلاقی مربوط به تأثیر برنامه آموزش فبک می‌باشد.

جدول ۷. نتایج تحلیل کوواریانس اثرات بین گروهی برای میانگین مؤلفه‌های هویت اخلاقی مربوط به تأثیر برنامه آموزش فلسفه برای کودکان در دو گروه

مؤلفه	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری	مجذور اتا	توان آزمون
درونی سازی	بین گروهی	۳۹۵/۸۹	۳۹۵/۸۹	۴۹/۵۱	۰/۰۰۱	۰/۴۰	۱
	خطا	۵۷۵/۷۱	۷/۹۹				
نمادسازی	بین گروهی	۱۸۱/۸۵	۱۸۱/۸۵	۲۵/۲۴	۰/۰۰۱	۰/۲۶	۰/۹۹
	خطا	۵۱۸/۷۴	۷/۲۰				

با توجه به نتایج جدول ۷، با در نظر گرفتن نمرات پیش آزمون به عنوان متغیر همپراش (کمکی)، به کارگیری برنامه آموزش P4C، منجر به تفاوت معنی دار بین گروه‌های آزمایش و کنترل در مؤلفه‌های درونی سازی ($Partial \eta^2 = 0/407$, $p < 0/001$, $F = 49/51$) و نمادسازی ($Partial \eta^2 = 0/260$, $p < 0/001$, $F = 25/24$) شده است. میزان تأثیر برای مؤلفه‌های درونی سازی ۴۰/۷ درصد و نمادسازی ۲۶ درصد می‌باشد؛ بنابراین می‌توان مطرح کرد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به افزایش میانگین نمرات دانش آموزان گروه آزمایش، در مؤلفه‌های هویت اخلاقی نسبت به گروه کنترل شده است؛ بنابراین برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر مؤلفه‌های هویت اخلاقی دانش آموزان مؤثر بوده است.

۳.۳ کارآمدی اخلاقی

از آزمون تحلیل کوواریانس تک متغیری جهت بررسی تفاوت نمره‌های کل کارآمدی اخلاقی در دو گروه و با توجه به رعایت پیش فرض‌ها استفاده شده است.

جدول ۸. نتایج همگنی واریانس‌ها برای کارآمدی اخلاقی

متغیر	F	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	معنی داری
کارآمدی اخلاقی	۰/۰۱	۱	۷۴	۰/۹۱

جدول ۹. نتایج تحلیل کوواریانس اثرات بین گروهی
برای گروه‌های آزمایش و کنترل در کارآمدی اخلاقی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی داری	مجذورات اتا سهمی	توان آزمون
اصلاح شده	۴۵۹/۹۹	۲	۲۲۹/۹۹	۱۱۳/۴۸	۰/۰۰۱	۰/۷۵	
پیش‌آزمون	۲۱۶/۶۲	۱	۲۱۶/۶۲	۱۰۶/۸۸	۰/۰۰۱	۰/۵۹	
گروه	۲۵۹/۰۱	۱	۲۵۹/۰۱	۱۲۷/۸۰	۰/۰۰۱	۰/۶۳	۱
خطا	۱۴۷/۹۵	۳۵	۲/۰۲				

با در نظر گرفتن نمرات پیش‌آزمون به عنوان متغیر همپراش (کمکی)، برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به تفاوت معنی‌دار بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیر کارآمدی اخلاقی ($Partial \eta^2 = 0/63$, $p < 0/001$, $F = 127/80$) شده است؛ همچنین، میزان تأثیر ۶۳ درصد بوده است. بدین معنا که ۶۳ درصد از تفاوت‌های فردی در کارآمدی اخلاقی به‌خاطر تفاوت در عضویت گروهی (تأثیر آموزش) می‌باشد. از این‌رو، براساس میانگین بالای نمرات شرکت‌کنندگان در پس‌آزمون کارآمدی اخلاقی، می‌توان مطرح کرد که برنامه آموزش فیک به طور معنی‌دار منجر به افزایش کارآمدی اخلاقی در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل شده است (توان آزمون برابر با ۱).

۴. نتیجه‌گیری

با توجه به هدف پژوهش مبنی بر اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان، برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به تفاوت معنادار در میانگین فراشناخت اخلاقی و مولفه‌های آن بین دو گروه آزمایش و کنترل شده است؛ به طوری که میزان تأثیر برای فراشناخت اخلاقی ۸۸ درصد و برای مولفه‌های آن شامل شخص، تکلیف و راهبرد به ترتیب ۷۷، ۳۱ و ۶۱ درصد بوده است.

هم‌چنین بین دو گروه آزمایش و کنترل از نظر هویت اخلاقی تفاوت معنی‌داری از نظر آماری وجود دارد و نشانگر آن است که ۴۳ درصد از تفاوت مشاهده شده، مربوط به تأثیر برنامه آموزش فلسفه برای کودکان می‌باشد. هم‌چنین آموزش، منجر به تفاوت معنی‌دار بین گروه‌های آزمایش و کنترل در مؤلفه‌های هویت اخلاقی شامل درونی‌سازی و نمادسازی شده و میزان تأثیر برای درونی‌سازی ۴۰ درصد و نمادسازی ۲۶ درصد بوده است و نیز

برنامه آموزش فلسفه برای کودکان منجر به تفاوت معنی دار بین گروه های آزمایش و کنترل در متغیر کارآمدی اخلاقی شده است و میزان تاثیر ۶۳ درصد به دست آمده است؛ بنابراین در مجموع می توان نتیجه گرفت که برنامه آموزش P4C بر بلوغ اخلاقی دانش آموزان موثر بوده است.

نتایج حاصل با نتایج پژوهش های بیان فر و همکاران (۱۴۰۰) مبنی بر اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر خودکارآمدی و خودمهارگری؛ مطالعات میرمهدی و همکاران (۱۳۹۹) و رستمی و همکاران (۱۳۹۹) مبنی بر اثربخشی برنامه فلسفه برای کودکان بر افزایش استدلال اخلاقی؛ پژوهش جلیلیان و همکاران (۱۳۹۵) و واحدی، بدری گرگری و نویدیان (۱۳۹۴) مبنی بر اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر رشد قضاوت اخلاقی؛ مطالعه ورلی (Worley) (۲۰۱۶) و کم (Cam) (۲۰۱۴) مبنی بر تاثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر ارزش های اخلاقی، همسو می باشد.

در تبیین همسویی نتایج می توان گفت از نظر بیان فر و همکاران (۱۴۰۰) برنامه آموزش فلسفه برای کودکان باعث می شود تا آن ها چگونگی شناخت کارکردهای ذهن و مغز، روش های رشد و تقویت تفکر و استفاده بهینه از قوای فکری را به نحو مطلوب بیاموزند که منجر به شکوفا شدن مهارت های شناختی، توانایی پرسشگری، تحول اخلاقی و خودمهارگری در آنان می شود، در نتیجه توانایی این افراد در ارزیابی استدلال ها، درک روابط علت و معلولی، کشف و تحلیل مفاهیم و هم چنین نتیجه گیری های درست از رویدادها، ارتقاء می یابد. در واقع آموزش فلسفه، هدف برنامه خود را در اعطای تفکر مستقل به کودکان دنبال می کند، تا به آنان کمک کند، بیاموزند چگونه خودشان فکر کنند، بفهمند، اظهار نظر نمایند، به خویشان اعتماد کنند و مستقلاً بیان دیشند (اعتصامی و شفیعی آبادی، ۱۴۰۱). این برنامه با ایجاد فرصت کاوشگری جذاب پیرامون موضوعاتی که ذهن کودک را درگیر خود ساخته، علاوه بر پرورش قدرت تفکر و تعمق روی مسائل، منجر به تفکر تأملی، تفکر مشارکتی، احساس کفایت در تولید و پرورش ایده ها و مسئولیت پذیری اخلاقی می شود (اصل مرز و همکاران، ۱۳۹۷). همان طور که میرمهدی و همکاران (۱۳۹۹) معتقد هستند برنامه آموزش فلسفه برای کودکان، آموزش شیوه تفکر فلسفی است که با مشارکت و گفت و گو صورت می پذیرد و منجر به پرورش تفکر اخلاقی و نقادانه و درونی سازی مفاهیم اخلاقی می شود، بنابراین در پژوهش حاضر نیز نوجوانان، به کمک داستان ها و بحث و گفت و گو، با ارزش های اخلاقی و هنجارهای اخلاقی جامعه

آشنا شدند و با احترام به عقاید و حقوق همسالان، به تعامل با آن‌ها پرداختند. نوجوانانی که بتوانند خوب و بد را تشخیص دهند، هنجارهای اجتماعی را بشناسند و رعایت حقوق دیگران را درک کنند، به احتمال زیاد، در مهارت‌های اخلاقی، یعنی درک ارزش‌های دیگران و جامعه و تبدیل آن‌ها به نوعی از رفتار اجتماعی، بلوغ اخلاقی را شکل داده و در جهت رسیدن به آن گام برمی‌دارند و در این زمینه توانا می‌شوند.

هم‌چنین تفکر فلسفی مستلزم تفکر در مورد تفکر است و برنامه آموزش فلسفه برای کودکان باعث می‌شود که دانش‌آموزان یاد بگیرند که افکار خود را بررسی کنند، انطباق افکار را با شواهد و مفروضات خود بیازمایند و روابط آن‌ها را با فعالیت‌های روزمره، مورد ارزیابی قرار دهند؛ در نتیجه قدرت استدلال آگاهانه درباره خوبی و بدی اعمال را در خود رشد دهند (دلبری و همکاران، ۱۳۹۹). لذا همان‌طور که پارسایی و همکاران (۱۴۰۰) معتقدند، این کودکان و نوجوانان به احتمال بیشتری رفتارهای خود را مورد ارزیابی قرار داده و در صورتی که آن‌ها را غیرسودمند و غیراخلاقی تشخیص دهند، آن‌ها را کنار گذارده و با توجه به شناخت و تجاربی که دارند، فعالیت‌های اخلاقی را انتخاب می‌کنند. هر چقدر میزان شناختی که کودک و نوجوان از تکالیف اخلاقی، راهبردها و توانایی‌های شناختی خود دارد، بیشتر باشد، از فراشناخت اخلاقی بالاتری برخوردار است و از این اطلاعات در اعمال خود بهره می‌گیرد.

در تبیینی دیگر می‌توان بیان کرد نوجوانی که فهم بهتری از اهداف، موقعیت و عواملی که برای انجام عمل اخلاقی لازم است را داشته باشد، احتمال بیشتری دارد که درجات بالایی از رفتار اخلاقی را در مقایسه با نوجوانی که در فهم کامل ماهیت یک تکلیف شکست می‌خورد، از خود نشان دهد (سوانسون و هیل، ۱۹۹۳)؛ لذا در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان، افراد خود را در موقعیت‌های داستان قرار می‌دهند، پیرامون داستان بحث و استدلال می‌کنند و موقعیت اخلاقی را مورد سنجش و تفکر عمیق قرار داده و درباره اعمال و رفتارهای اخلاقی، تصمیم‌گیری می‌کنند و در نهایت فراشناخت اخلاقی آن‌ها رشد می‌کند.

هم‌چنین در حلقه‌های کندوکاو، دانش‌آموزان راهبردهای مناسبی که برای اعمال اخلاقی می‌تواند وجود داشته باشد را مورد بررسی قرار می‌دهند و راهبردهای جدیدی در جریان بحث‌های اجتماع پژوهشی فرامی‌گیرند. فردی که راهبردهای اندوخته شده بیشتری برای عمل اخلاقی داشته باشد، به احتمال زیاد از این راهبردها در رفتار اخلاقی بهره خواهد

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (اللهه ملاابراهیم لو و دیگران) ۳۲۳

گرفت (سوانسون و هیل، ۱۹۹۳) و فراشناخت اخلاقی، او را در سوق دادن به عمل اخلاقی، کمک خواهد کرد.

در ضمن فلسفه برای کودکان نوعی تعلیم و تربیت است که روش‌ها و محتوای فلسفی و ایده‌های عمل‌گرایانه اجتماع پژوهشی را، به منظور کسب مهارت‌های تفکر، مهارت‌های اخلاقی، مهارت‌های اجتماعی و دیدگاه‌های لازم برای شهروند دموکراتیک، تلفیق می‌کند (بنی‌سی و میرزایی، ۱۳۹۶). در واقع از طریق برنامه آموزش فلسفه، اجتماع پژوهشی شکل می‌گیرد، افکار پرورش می‌یابد، خلاقیت رشد می‌کند و اصول اخلاقی، یعنی تحمل، مدارا و پذیرش ابهام، نمود عینی پیدا می‌کند. بنابراین در برنامه فبک، کودکان و نوجوانان در عمل می‌آموزند که در مقام داوری و قضاوت به ملاک سنجش نیاز دارند و رد یا اثبات نظریه‌ای بدون دلیل، اخلاقی و مقبول نیست که این امر باعث به وجود آمدن نوعی خود اخلاقی در آن‌ها می‌شود. با این خود اخلاقی و تصور فرد از پابندی‌های اخلاقی‌اش، می‌توان رفتارهای اخلاقی بالاتری را از او انتظار داشت. لذا این نوجوانان دارای هویت اخلاقی بالایی هستند.

در تبیین دیگری می‌توان گفت که مشاهده یک الگو یا برخی نشانه‌های اخلاقی از طریق فعال کردن مفاهیم اخلاقی درونی فرد، می‌تواند هویت اخلاقی فرد را تحریک کند (آکوئینو و همکاران، ۲۰۰۷) و این بستر در فرایند برنامه آموزش فلسفه برای کودکان فراهم است؛ از نظر آکوئینو و رید (۲۰۰۷)، موقعیت‌های اجتماعی بر رشد هویت اخلاقی موثر است. دانش‌آموزان در P4C، در جریان داستان‌های فلسفی با مفاهیم اخلاقی و با شخصیت‌های اخلاقی داستان، ارتباط برقرار کرده و در اجتماع پژوهشی به بحث درباره آن‌ها می‌نشینند و برخی صفات اخلاقی را درونی کرده و از این طریق، درک اخلاقی و به تبع آن هویت اخلاقی آن‌ها پرورش می‌یابد.

برنامه آموزش فلسفه برای کودکان باعث می‌شود کودکان و نوجوانان، تسلیم خام و بی‌چون و چرا شدن در مقابل هر عقیده‌ای را نپذیرند، در نتیجه پیامدهای اجتماعی-اخلاقی و اعتقادی این تسلیم‌ها در میان آن‌ها کاهش می‌یابد (دلبری و همکاران، ۱۳۹۹). آن‌ها کمتر مجذوب عقاید و نگرش‌های بزرگسالان و افراد مهمی که در زندگی‌شان حضور دارند، می‌شوند و عقاید اخلاقی دیگران، دیگر نمی‌تواند بر آن‌ها تحمیل شود. به طوری که رفتارهای اخلاقی آن‌ها مستقل از نظرات دیگران می‌شود و به کارآمدی اخلاقی دست پیدا می‌کنند.

هم‌چنین یکی از اهداف برنامه فلسفه‌برای‌کودکان (فبک)، تقویت فکر و اندیشه کودکان و نوجوانان از طریق حل مساله است. بندورا معتقد است که حل مساله یا موفقیت در انجام یک وظیفه خاص، تجربه هیجانی ایجاد می‌کند که موجب تمایل و گرایش به درگیر شدن برای رسیدن به حد تسلط در مسائل آینده در افراد شده و احساس کارآمدی آنان را افزایش می‌دهد (کدیور، ۱۳۸۸)؛ لذا زمانی که دانش‌آموز در فرایند اجتماع‌پژوهشی موفق به حل مساله اخلاقی مربوط به داستان‌های فلسفی مطرح شده می‌شود و به طور نظام‌مند، افکار، احساسات و رفتارهای خود را جهت دستیابی به اهداف موردنظر، هدایت می‌کند، این حس توانایی و کنترل، در تقویت احساس کارآمدی اخلاقی او سهم بسزایی دارد.

یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر این است که مطالعه روی دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه انجام شده است و نتایج قابلیت تعمیم به سایر گروه‌های سنی را ندارد؛ هم‌چنین این پژوهش در شهر خوی انجام شده است و به دلیل تنوع فرهنگی موجود در کشور و استان، تعمیم به دیگر نقاط کشور یا استان باید بسیار با دقت صورت گیرد. استفاده از ابزارهای خودگزارش‌دهی از دیگر محدودیت‌های این پژوهش می‌باشد چرا که ممکن است دانش‌آموزان نسبت به پاسخگویی به سوالات سوگیری داشته و دقت نتایج کاهش یابد.

در آخر با توجه به تاثیر برنامه فلسفه‌برای‌کودکان بر بلوغ اخلاقی دانش‌آموزان، پیشنهاد می‌شود از طریق آموزش در قالب بسته‌های آموزشی، آموزش مجازی و پیام‌رسانی از طریق رسانه‌های مختلف، زمینه تمایل به استفاده از برنامه‌های آموزش فلسفه‌برای‌کودکان در مراکز مختلف آموزشی برای والدین، معلمان، مدیران و مشاوران فراهم آید و به منظور افزایش بلوغ اخلاقی، نهادهای مسئول و مراکز آموزشی و روانشناختی، آموزش مهارت‌های فلسفی را سرلوحه برنامه‌های خود قرار دهند. هم‌چنین با توجه به آشنایی نداشتن مدارس با برنامه‌های آموزش فلسفه، پیشنهاد می‌شود که جامعه آموزش و پرورش و روان‌شناسی، خود را با این آموزش‌های نوین سازگار نماید و با پژوهش‌های مناسب، برنامه‌ریزی صحیح و بالا بردن سطح آگاهی عمومی، استفاده از این آموزش‌ها را برای همه دانش‌آموزان در مراکز مختلف آموزشی، در دسترس قرار دهند تا به آن‌ها در سازگاری و موفقیت تحصیلی بیشتر کمک شود.

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (اللهه ملاابراهیم لو و دیگران) ۳۲۵

هرچند، روش‌های خودگزارشی در کشف ارزش‌ها و نیازهای ادراک شده توجیه‌پذیر هستند، اما پیشنهاد می‌شود با انجام مشاهدات رفتاری، عملکرد و پیامدهای انطباقی همراه با خودگزارشی، تبیین کامل‌تری از این ساختارها و شیوه عملکرد آن‌ها فراهم شود. هم‌چنین پیشنهاد می‌شود در صورت امکان در آینده مطالعاتی با سبک مطالعه حاضر روی گروه‌های سنی و جنسی دیگر نیز انجام شود.

کتاب‌نامه

- ارشدی یاراحمدی، س.، برخورداری، ر.، و حبیبی، ر. (۱۳۹۷). *واکاوی داستان‌های منطق‌الطیر به منظور گزینش و بازنویسی برای برنامه فلسفه‌برای‌کودکان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه خوارزمی.
- انجم‌شعاع، م.، حسین‌چاری، م.، لطیفیان، م.، و خرمایی، ف. (۱۳۹۶). رابطه هوش عمومی و استدلال اخلاقی: نقش واسطه‌گری ابعاد هویت اخلاقی. *مطالعات روانشناسی تربیتی*. ۱۴(۲۷)، ۶۳-۸۶.
- برهمن، م.، موسیوند، م. (۱۴۰۰). رابطه شایستگی اجتماعی، آخرت‌نگری با بهزیستی مدرسه: نقش واسطه‌ای، بلوغ عاطفی و اخلاقی نوجوانان در مدارس. *فصلنامه روانشناسی تربیتی*. ۱۷(۵۹)، ۲۱۲-۱۷۵.
- بنی‌سی، پ.، و میرزایی، م. (۱۳۹۶). نقش آموزش فلسفه‌به‌کودک در یادگیری. *دومین همایش بین‌المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی*.
- بیان‌فر، ف.، و برخوردارمحمدآبادی، ز. (۱۴۰۰). *اثربخشی آموزش فلسفه‌برای‌کودکان بر خودکارآمدی، خودپنداره و خودمهارگری دانش‌آموزان دختر پایه سوم ابتدایی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور استان سمنان.
- پارسایی، س.، تقوایی‌نیا، ع.، و نوشادی، ن. (۱۴۰۰). نقش فراشناخت اخلاقی در پیش‌بینی رفتارهای اجتماع‌یار. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*. ۱۴(۵۵)، ۳۳-۵۳.
- پورحسینی اشکذری، ع.، امیرخانی، م.، و برخورداری، ز. (۱۳۹۷). *قابلیت استفاده از داستان‌های مثنوی (دفتر پنجم) در فلسفه‌برای‌کودکان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهرا (س).
- جلیلیان، س.، عظیم‌پور، ا.، و جلیلیان، ف. (۱۳۹۵). اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به‌کودکان بر پرورش توانایی حل مساله و قضاوت اخلاقی در دانش‌آموزان. *نشریه پژوهش‌های تربیتی*. ۳۲، ۸۰-۱۰۱.
- جهانی، ج. (۱۳۸۷). آموزش تفکر خلاق به نوجوانان: رویکرد پژوهش محور. *فصلنامه علمی-پژوهشی اندیشه‌های نوین تربیتی*. ۴(۳)، ۲۹-۵۴.
- چراغ‌زاده، م.، کردنوقایی، ر.، و سهرابی، ز. (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش فلسفه‌به‌کودکان بر احساس تنهایی و ناامیدی دانش‌آموزان. *نشریه تفکر و کودک*. ۱۰(۱)، ۱-۲۳.

حبیبی کلیر، ر.، فرید، ا.، و محمدزاده، ر. (۱۳۹۸). اثربخشی روش اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر خودکارآمدی اجتماعی دانش آموزان. *فصلنامه پژوهش های نوین روان شناختی*. ۴(۵۳)، ۸۷-۶۷.

حسن نیا، س.، و شیخ الاسلامی، ر. (۱۳۹۹). نقش واسطه ای بلوغ اخلاقی در رابطه سبک دلبستگی با رفتارهای اخلاقی. *فصلنامه پژوهش های نوین روان شناختی*. ۱۵(۵۷)، ۱۵۵-۱۳۱.

دلبری، م.، سعادت شامیر، ا.، و ایمانی نائینی، م. (۱۳۹۹). ارائه مدل آموزش فلسفه برای کودکان با تأکید بر حل مسئله اجتماعی. *فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه تربیتی*. ۱۵(۶۴)، ۸۶-۶۷.

رستمی، ک.، مفیدی، ف.، و فیاض، ا. (۱۳۹۳). مقایسه تأثیر داستان های فکری فیلپ کم و مرتضی خسرو نژاد بر رشد خلاقیت در کودکان دوره آمادگی شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۸۹. *مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*. ۵(۱)، ۷۲-۴۹.

زارع، ر.، تکلوی، س.، و غفاری، ع. (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش تئاتر تعلیمی-تربیتی بر مسئولیت پذیری و رشد اخلاقی در دانش آموزان ابتدایی. *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی*. ۱۳(۵۰)، ۲۲۴-۲۰۱.

سالمی، ی.، مجلل چوبقلو، م.، و حجتی، س. (۱۳۹۷). شناسایی الزامات طراحی برنامه ی درسی آموزش فلسفه به کودکان از دیدگاه معلمان دوره ابتدایی شهرستان بناب در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۵. *نشریه تفکر و کودک*. ۹(۲)، ۷۴-۶۳.

شریفی، ف.، امیری، ش.، و قاسمی، و. (۱۳۹۸). بررسی اثربخشی مداخلات تربیتی بر هویت اخلاقی دختران ۱۴-۱۸ سال: با تأکید بر چالش ها و محدودیت ها. *پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده*. ۷(۱۴)، ۷۵-۵۷.

عاشوری، ج. (۱۳۹۴). ارتباط استدلال اخلاقی، رفتار اخلاقی و سلامتی پرستاران با فراشناخت اخلاقی آنان. *فصلنامه اخلاق پزشکی*. ۳۴(۹)، ۷۶-۵۵.

عباسی اصل، ر.، هاشمی، س.، خبازی کناری، م.، و باعزت، ف. (۱۳۹۸). ویژگی های روان سنجی نسخه فارسی پرسشنامه هویت اخلاقی بلک و رینولدز. *فصلنامه روان شناسی کاربردی*. ۱۳(۴)، ۶۶۷-۶۵۱.

عسگری، م.، دیناروند، ح.، و ترکاشوند، م. (۱۳۹۴). تاثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر تفکر منطقی دانش آموزان دختر و پسر سوم راهنمایی منطقه سامن. *فصلنامه روان شناسی تربیتی*. ۱۱(۳۵)، ۴۰-۲۵.

عظیم پور، ع.، اسکندری، ح.، و ابراهیمی قوام، ص. (۱۳۹۵). بررسی تاثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر تحول اخلاقی دانش آموزان پسر پایه ی پنجم ابتدایی شهر تهران در سال ۱۳۸۷. *مجله مطالعات روان شناسی تربیتی*. ۱۳(۲۳)، ۸۲-۶۵.

فتحی، ل.، احقر، ق.، و نادری، ع. (۱۳۹۸). تاثیر آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) به روش پژوهش مشارکتی بر روابط میان-فردی دانش آموزان. *فصلنامه تعلیم و تربیت*. ۳۵(۴)، ۶۴-۵۱.

اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان ... (الله ملاابراهیم لو و دیگران) ۳۲۷

مرعشی، س. (۱۳۸۹). بررسی روش اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش مهارت های استدلال دانش آموزان پسر پایه سوم راهنمایی مدرسه نمونه دولتی اهواز. پایان نامه دکتری. دانشگاه شهید چمران اهواز.

میرمهدی، س. ر.، شفیعی، ح.، و امینی، ح. ر. (۱۳۹۹). بررسی اثربخشی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر استدلال اخلاقی و سازگاری اجتماعی دانش آموزان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور گلپایگان.

نویدیان، ا.، واحدی، ش.، فتحی آذر، ا.، و بدری گرگری، ر. (۱۳۹۸). تاثیر آموزش فلسفه برای کودکان با استفاده از داستان های بومی در رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی. نشریه تدریس پژوهی. ۷(۳)، ۶۹-۵۴.

نوروزی، ر.، نصرتی هشی، ن.، عباس پور، ن.، و حسنی، م. (۱۳۹۴). تاثیر اجرای برنامه آموزش فلسفه به کودکان در رشد معنوی دانش آموزان دختر شهر اصفهان. دوفصلنامه علمی-ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام. ۳(۵)، ۷۵-۵۵.

یاری قلی، ب.، و خانی خسروشاهی، م. (۱۳۹۸). بررسی اثربخشی آموزش قصه های قرآنی بر رشد اخلاقی دانش آموزان. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۲۸(۴۸)، ۱۷۰-۱۴۷.

Aquino, K., & Reed, I. I. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of personality and social psychology*, 83(6), 1423.

Ebrahimi Ghavam S. Metacognition education and moral reasoning: a case report of high school girls in Iran. *Soci Behav Scien*. 2011; 29: 1816-23.

Hannah ST, Avolio BJ, May DR. (2011). Moral maturation and moral conation: A capacity approach to explaining moral thought and Action. *Academy of Management Review*; 36 (4): 663-685.

Hardy, S. A., Bhattacharjee, A., Aquino, K. & Reed, A. Jr. (2010). Moral identity and psychological distance: the case of adolescent parental socialization. *Journal of Adolescence*, 33, 111-123.

Huberty, C. J. (2002). A history of effect size indices. *Educational and Psychological measurement*, 62(2), 227-240.

Karataş Y. & Sarıcam H. (2016). The relationship between moral maturity and moral behavior of children in gifted children. *Global Journal of Psychology Research*, 6(1), 10-19.

Kline, R. (2016). Data preparation and psychometrics review. *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed., pp. 64-96). New York, NY: Guilford.

Kristjánsson, K. (2020). Aristotelian Character Friendship as a 'Method' of Moral Education. *Studies in Philosophy and Education* volume 39, 349-364.

Miles, J. & Banyard, P. (2007). *Understanding and Using Statistics in Psychology: A Practical Introduction*. London: SAGE.

- Mirmehdi, S. R., Shafiei, H., and Amini, H. R. (2019). *Investigating the effectiveness of implementation of philosophy-for-children program on moral reasoning and social adjustment of students*. Master's thesis. Payam Noor Golpayegan University. [in Persian]
- Moshman, D. (2005). Adolescent psychological development. Rationality, Morality and Identity. (Second Edition). Mahwah, New Jersey. London.
- Narvaez, D. (2010). Moral complexity: The fatal attraction of truthiness and the importance of mature moral functioning. *Perspectives on Psychological Science*, 5(2), 163-181.
- Pallant, J. (2020). SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS. Routledge.
- Reimer, K. S., DeWitt, G. B. M., & Walker, L. J. (2009). Developing conceptions of moral maturity: traits and identity in adolescent personality. *The Journal of Positive Psychology*, 4(5), 372-388.
- Roberts, V.L. (2015). Investigating the process of ethical decision-making: how moral agency and moral identity influence moral imagination. Ph. D Thesis, University of Melbourne.
- Rovai, A. P., Baker, J. D., & Ponton, M. K. (2013). Social science research design and statistics: A practitioner's guide to research methods and IBM SPSS. Watertree Press LLC.
- Sadler-Smith, E. (2012). "Before virtue: Biology, brain, behavior, and the "aerial eases". *Business Ethics Quarterly*, 22,351-376.
- Sanjana Mehta & David Whitebread (2005). *Philosophy for Children and Moral Development in the Indian Context*, University of Cambridge.
- Sharp, A. M. (2009). The Other Side of Reason: The World of the Emotions", in: *Journal of Farhang Quarterly Journal of Humanities & Cultural Studies*, Issue Topic: *Philosophy for Children*, 22(1), 1-13.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (3rd Ed). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Wu, C. (2021). Training teachers in China to use philosophy for children approach and its impact on critical thinking skills: a pilot study, *Education sciences*, 11(5), 206.
- Zulkifli, H., Hashim, R. (2020). Philosophy for children (P4C) in improving critical thinking in a secondary moral education class, *Educational Research*, 19(2), 29-45.